

Київський університет імені Бориса Грінченка
Університетський коледж

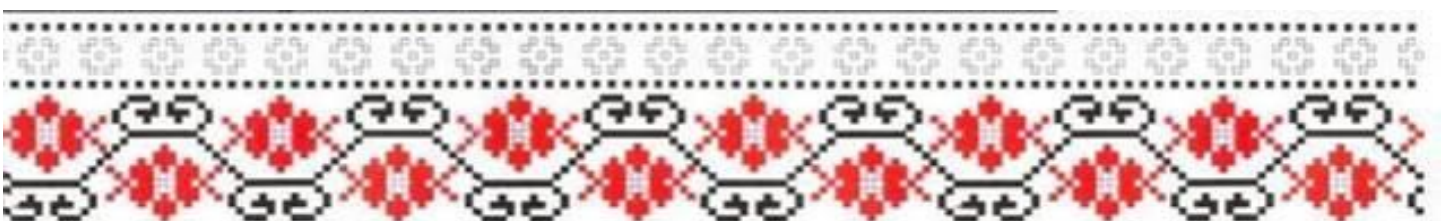

Інтелектуальна гра

Укладачі:

Гаєвська Н.С. – викладач-методист,
Дем'яненко С.І. – викладач-методист.

Українська мова й література в сучасній
школі. - №11. - 2013. – с.68-71.

Ставав на всяке жниво

Обладнання: Святково прибрана зала, на сцені портрет Б.Д.Грінченка, український рушник, презентація про життєвий і творчий шлях митця, відеозаписи, вислови із творів митця та визначних діячів науки і культури про Б.Д.Грінченка.

Мета: популяризація творчої спадщини Б.Д.Грінченка, залучення студентської молоді до сприйняття та осмислення постаті Б.Д.Грінченка, його літературної спадщини в суспільно-історичному та культурному розвитку України; розвиток творчих здібностей, інтелектуального та творчого потенціалу молоді, удосконалення навичок виразного читання; підтримка талановитих студентів, формування їх духовних якостей.

ПЕРЕБІГ СЦЕНАРІЮ

На сцену виходять ведучі, одягнуті в українське вбрання. Виступ супроводжується мультимедійною презентацією.

Ведучий 1. Доброго дня, шановні гості, колеги, студенти. Є імена, які з гордістю вимовляє, пам'ятає і шанує людство.

*Робота художника-графіка
Василя Чебаніка*

Ведучий 2. 9 грудня Україна вшановує день народження великого сина України, патріота, вченого, невтомного трударя на освітянській ниві Бориса Дмитровича Грінченка.

Ми глибоко переконані, що кожен свідомий українець повинен вивчати творчість Г.Д.Грінченка, пропагувати її, досліджувати, бо це людина, яка все своє життя присвятила боротьбі за майбутню вільну і демократичну Україну. Жив бо він великою і прекрасною ідеєю повносилого відродження рідного народу, який, за глибоким переконанням самого Бориса Дмитровича, «мусить зайняти гідне місце у вселюдському товаристві».

Ведучий 1. Його талант і завзяття, у стократ помноженні на виняткову працьовитість, дозволили встигнути зробити стільки для української культури, причому в різних галузях, скільки під силу не одній людині, а цілому колективу.

Ведучий 2. І якщо за життя письменникові довелося сповна зазнати переслідувань, то по смерті його творча спадщина була піддана табу. Лише в незалежній Україні ми маємо можливість належно віддавати шану винятковим заслугам Б.Д. Грінченка.

Адже постать невтомного трудівника по праву може стояти поруч з такими титанами нації, як Тарас Шевченко, Іван Франко, Леся Українка.

Ведучий 1. Наша інтелектуальна літературна гра присвячена творчості Б.Д.Грінченка. А тема гри: «Вставав на всяке жниво». У грі беруть участь 2 команди.

Ведучий 2. Дозвольте оголосити авторитетне журі та членів лічильної комісії

Ведучий 1. Тож увага, починаємо гру. Традиційно першим конкурсом є представлення команд, яке проходить під девізом: **«Ми горді тим, що ми – грінченківці»** (Регламент виступу - 5 хвилин. Запрошуються на сцену почергово учасники команд).

Виступ команд. Зазвичай, студенти обирають такі назви команд «Крила патріота», «Ясні зорі», «Юні грінченкознавці», «Юні освітяни» тощо. Доречно буде зауважити, що максимальна оцінка за представлення команд 5 балів. При оцінюванні журі має звернути увагу на логічність, глибину змісту обґрунтування назви команди, виразність виступу, а також на зовнішній вигляд, згуртованість команди.

Ведучий 1. Наступний етап конкурсу - вікторина, під час якої ми і з'ясуємо, хто ж найкращий знавець життя та творчості Б.Д.Грінченка. За хвилину кожній команді буде запропоновано по 13 питань. Повна відповідь на кожне питання оцінюватиметься двома балами, якщо команда, якій ставиться запитання, не знає відповіді, команда суперників має можливість відповісти, набираючи собі таким чином додаткову суму балів. Тож просимо бути уважними і дисциплінованими кожного із членів команди.

Ведучий 2. Нагадуємо, що тема нашої літературної гри «Вставав на всяке жниво» - це вислів Анатолія Погрібного, доктора філологічних наук, дослідника творчості Б.Д. Грінченка.

Ведучий 1. Отже, перше запитання команді № 1.

1. - Продовжіть думку, назвавши ким був і є для України Б.Д. Грінченко.

Відповідь: *Письменник (поет, прозаїк, байкар, драматург), мовознавець-лексикограф, педагог, етнограф, фольклорист, літературний критик, публіцист, перекладач, видавець, бібліограф, організатор періодичних і науково-популярних видань, громадський діяч кінця ХІХ - початку ХХ століття.*

Ведучий 1. Дійсно, творчість Б.Д.Грінченка багатогранна. Скільки ж самотужки зробив цей чоловік, котрому доля відміряла лише недовгий шевченківський вік! Автор багатьох наснажених демократичними ідеями гостро викривальних поетичних і прозових книжок, в тому числі й настільної для кількох поколінь українських читачів дилогії «Серед темної ночі. Під тихими вербами»; драматург, чий п'єси йшли на сцені театру корифеїв – Кропивницького, Заньковецької, Карпенка-Карого; перекладач, який подарував українській культурі цілу бібліотеку світової класики. Грінченко свого часу редагував газету «Громадська думка» і журнал «Нова громада», невтомний організатор альманахової та книжково-видавничої справи, автор популярних історичних праць та підручників. Його шанували І. Франко, М. Коцюбинський, Леся Українка, П. Грабовський та інші видатні сучасники. Його знали і поважали у цілій Європі.

Ведучий 2. Перше запитання команді № 2.

1. - Яку річницю від дня народження святкуємо ми цього року? Де і в якій родині народився Борис Грінченко?

Відповідь: 150 річницю. Б.Д. Грінченко народився 9 грудня 1863 р. на хуторі Вільховий Яр на Харківщині, тепер Сумської області у родині відставного офіцера із збіднілих дворян.

У цій хаті минуло дитинство письменника

Ведучий 2. Запитання команді № 1.

2. - Які дитячі захоплення допомогли Б.Д.Грінченку отримати знання?

Відповіді: Самостійне читання (з п'яти років) книг з домашньої бібліотеки.

Ведучий 2. В автобіографії Грінченко писав: «...Із запалом читав усе, що потрапляло до рук».

Ведучий 1. Запитання команді № 2.

2. - Кого можна назвати літературними вчителями Грінченка?

Відповідь: "Першими вчителями літературними" Б.Грінченко називає В.Скотта, Д.Байрона, В.Гюго, О.Пушкіна, М.Некрасова, О.Кольцова.

Ведучий 1. Саме вони сприяли формуванню вольового характеру майбутнього письменника.

Ведучий 2. Запитання команді № 1.

3. - Коли і якою мовою почав писати Б.Д.Грінченко? Чим це було обумовлено?

Відповідь: У ранньому дитинстві почав писати російською мовою, оскільки читав російську літературу та переклади цією ж мовою, а в сім'ї не визнавали української, рідну мову чув тільки на вулиці, граючись з дітьми.

Ведучий 1. Запитання команді № 2.

3. - Ми вшановуємо Грінченка як класика української літератури. Під впливом творчості якого письменника він почав писати українською мовою?

Відповідь: Зачарувавшись Шевченковим словом, Грінченко пише власні твори українською мовою.

Ведучий 1. Випадково у батьківській скрині знайшов «Кобзар», під впливом якого юний Грінченко починає збирати та записувати почуті пісні, легенди, казки та інші фольклорні матеріали. З часом Борис Грінченко запише в автобіографії: «Шевченкова поезія, його «Кобзар» став для мене Євангелієм. Я почав писати по-українському».

Навчання в Харківському реальному училищі (1874 - 1879)

Ведучий 2. Запитання команді № 1.

4. - Де здобував освіту Борис Грінченко?

Відповідь: 1874 року вступає до Харківського реального училища, після закінчення якого мав би право навчатися у вищому інженерному закладі, але був виключений без права продовжувати навчання.

Ведучий 1. Запитання команді № 2.

4. - Що стало причиною ув'язнення 16-літнього Грінченка?

Відповідь: 29 грудня 1879 р. 16-річного юнака було заарештовано за «чтение и распространение» забороненої соціалістичної літератури, зокрема С. Подолінського «Парова машина» та «Про багатство і бідність». Як наслідок - йому було заборонено навчатись у вищих учбових закладах, він був позбавлений права добути навіть середню освіту. З цього часу і до кінця життя потрапив під недремне жандармське око; тяжкі тюремні умови спричинили невиліковну хворобу – сухоти, яка, зрештою, і вкоротила йому віку.

Ведучий 2. Запитання команді № 1.

5. - Хто з письменників вперше оцінив літературні спроби молодого поета та сприяв їх опублікуванню.

Відповідь: І.Нечуй-Левицький підтримав і схвалив перші вірші молодого початківця. У Львові в революційному журналі «Світ» у 1881 році, за сприянням Івана Франка, були опубліковані його поезії.

Ведучий 2. Б.Грінченко саме віршами дебютував як український письменник. Як про доброго призвідця цього дебюту поет неодноразово згадував І.Нечуй-Левицького. «Мені було 18 років,- читаємо у листах Б.Грінченка, -як я, цілком самотній, вдався до його з листом, пославши йому свої вірші. Він мене піддержав, підняв угору духа. За се йому повік буду вдячний». І справді, український прозаїк виявив проникливість: він не лише підтримав молодого поета, але й передбачив на підставі самого тексту, що молодий літератор буде «добре писати не тільки віршами, але й прозою». І, роблячи висновок, зазначив, що «можна поздоровити українську літературу з новим робітником».

Іван Франко, який був головним натхненником (та й літературним редактором) журналу «Світ» у листі до А.Кримського зазначав, що прихильне ставлення до Грінченка-поета почалося в нього саме зі сторінок «власного» журналу: «...Його вірші, друковані в «Світі» під псевдонімом Перекотиполе, мені дуже були сподобались». З часом Б.Грінченко зазначить, що за підтримку І.Франком його творчості він повинен дякувати йому.

Ведучий 1. Після звільнення з в'язниці проживав у батька на хуторі, займався самоосвітою, щоб продовжити навчання, і через 2 роки в 1881 році успішно складає іспит.

Запитання команді № 2.

5. - В якому навчальному закладі складає іспит Борис Грінченко і яке звання він отримав?

Відповідь: При Харківському університеті складає іспит на звання народного вчителя.

Ведучий 1. Злигодні, усілякі труднощі мужньо переніс, заглушаючи їх самоосвітою, книгами та поезією. Не кожний був здатний на таке. Народницькі ідеї полонили душу юного поета і педагога, і він із запалом кинувся у вир громадських справ, продовжуючи вперто вдосконалювати свої знання з історії рідного краю, мови, культури.

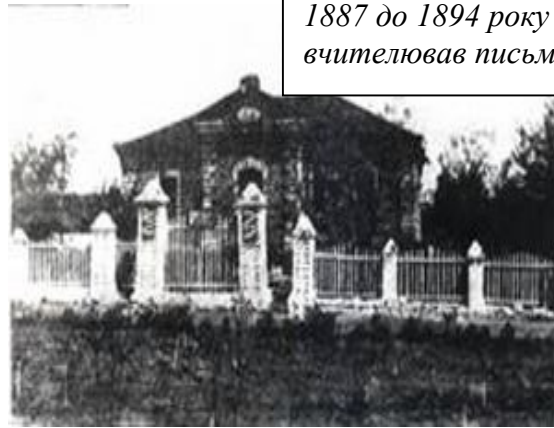
Ведучий 2. Запитання команді № 1.

6. - Скільки років віддав Борис Грінченко педагогічній праці? Вкажіть школи, в яких він вчителював.

Відповідь: Його робота вчителем почалася у 1881 році. Їй було присвячено, за винятком 1886-1887 рр., коли працював земським статистом Херсонської губернської управи, понад 10 років. Молодого вчителя посилають на роботу у відстале село, в якому живуть російські переселенці. Ця школа у Введенському запам'яталась назавжди, але не розчарувала його віри у значення учителя в суспільстві. Потім у Єфремівні (Трійчатій), Нижня Сироватка Сумського повіту. У 1883 році після літніх курсів вчителів одержав посаду у селі Олексіївка, де він протягом шести років працював у приватній школі відомої просвітительки Х.Д.Алчевської.

Борис Грінченко — народний учитель.
Фото 1883 року

Олексіївська школа, в якій з 1887 до 1894 року вчителював письменник.

Ведучий 2. «Селянський люд гаряче полюбив його, діти бігали в школу, як на свято», згадувала пізніше Х.Алчевська.

Ведучий 1. Запитання команді № 2.

Б. Д. Грінченко з дружиною Марією Загірньою.
Київ, 1908 рік

6. - Яка визначна подія сталася в особистій долі молодого вчителя Б.Д.Грінченка у 1883 році, коли він перебував у Змієві на літніх курсах? Як це позначилось на його подальшій долі?

Відповідь: У Змієві на вчительських курсах Борис Грінченко познайомився із молодого вчителькою М.М. Гладиліною. А на початку 1884 р. він одружується з Марією Миколаївною, яка стала йому вірним другом і соратником у всіх справах, а згодом - письменницею і перекладачем.

Ведучий 1. Зустріч з Гладиліною у житті Б.Д.Грінченка була найважливішою. Він палко і щиро закохався у цю розумну, добру й одверту дівчину. Щирі задушевні розмови, спільні інтереси, листування зблизило їх настільки, що вони називали одне одного лише по-родинному: "Сестро Марусю", "Брате Борисе". Марія Миколаївна

надала Борису Грінченку ту підтримку, якої йому так не вистачало. Письменникові, самотньому в той час, важко було переносити бачене і пережите, а однодумців, щирих і вірних, не зустрічалось. І тільки з Марією Миколаївною танула його самота. Вони були однодумцями вповдовж всього життя.

Ведучий 2. У 1888 році, коли «не вільно було друкувати ніяких українських книжок до науки дітям чи дорослим», за словами самого Грінченка, він пише підручник.

Запитання команді № 1.

7. - Що вам відомо про Грінченка як автора підручника? З яких розділів він складався і чим цікава для нас ця праця?

Відповідь: У 1888 році написав буквар «Українська граматики до науки читання й писання». Складається з чотирьох частин: буквар, читання після азбуки, прописи і звернення «До вчителів» (поради вчителям щодо методики роботи з підручником. Подано зразки письма малих і великих букв, слів і речень, що сприяло виробленню навичок каліграфічного письма). Практичні поради Бориса Грінченка збігаються з поглядами сучасних методистів.

Ведучий 1. Письменник розповідав: «Я сам написав усю граматику друкованими літерами та й учив по ній читання й писання своєю дитину і чужих дітей, щоб рідною мовою озивалася до них наука». Але вперше надруковано цей підручник було лише у 1907 році в Києві.

Фото. Борис Грінченко та Іван Франко

Ведучий 2. Іван Франко в огляді українського літературного життя за 1893 р. писав, що Б.Грінченко «...засипає мало що не всі наші видання своїми, не раз багатоцінними писаннями: повістями, віршами, статтями критичними й популярно-науковими, працює без віддиху, шле до цензури рукопис за рукописом, не зраджується ніякими невдачами ані критикою, часто неприхильною, а у всьому, що пише, проявляє, побіч знання мови української, також гарячу любов до України, щирий демократизм, бистре око на хиби української суспільності».

Б. Грінченко займає особливе місце в українській літературі як один з перших письменників, що писали про дітей і для дітей. Разом з І.Я. Франком заклав основи української дитячої літератури. Це майстер-реаліст, який тонко відтворює психологію дитини.

Запитання команді № 2.

7. - Назвіть твори, в яких Борис Грінченко реалістично відтворює психологію дитини.

Відповідь: «Ксеня», «Сестриця Галя», «Украла», «Грицько», «Олеся», «Дзвоник», «Каторжна», «Екзамен», «Кавуни».

Ведучий 1. Не легко було друкувати оповідання про дітей та школу, деякі заборонялися по 5-8 разів. Але письменник знаходив шляхи, які проводили його

слово для людей. У них письменник виступав захисником скривджених, закликав до милосердя і доброти, сіяв духовність, моральні чесноти.

Запитання команді № 1.

8. - Хто викликає у вас почуття, симпатію, а хто навпаки, антипатію? Чому?

Відповідь: викликає симпатію та захоплення героїня оповідання Олеся, бо вчинила патріотичний подвиг – захистила рідне село від татар. Співчуваємо 12-літній Галі, яка після смерті матері стала господинею в домі та «мамою» для двох малолітніх братика та сестрички. Співчуваємо героїні Наталі з оповідання «Дзвоник». Антипатію ж викликає обмежений інспектор, «значна особа», що прибула в школу для перевірки знань, навіть не володіючи рідною мовою тощо.

Ведучий 2. Борис Грінченко відомий у багатьох сферах української науки і культури. З-поміж усіх здобутків є праця, яка дозволяє назвати його видатним і навіть унікальним вченим.

Запитання команді № 2.

8. - Яка праця Бориса Грінченка дає можливість вченим порівнювати внесок Грінченка в українську мовознавчу науку з внеском Даля в російську, Лінде - у розвиток польської культури, братів Грімм – німецької?

Відповідь: Словник української мови в 4 томах.

Ведучий 1. Подільський поет Володимир Олійник в поезії «Сад Грінченка» пише:

Він душу мав творця – садівника,
Його терпляча, любляча рука
Плекала ревно рідне древо мови,
Зробивши вічне диво – словника.

Запитання команді № 1.

9. - Назвіть роки видання «Словаря української мови», створеного Б.Д.Грінченком у творчій співдружності з дружиною Марією Загірньою.

Відповідь: 1907-1909рр.

Ведучий 2. Запитання команді № 2.

9. - Який це словник за призначенням, скільки тисяч слів вміщує?

Відповідь: Тлумачно-перекладний, містить до 68 тисяч слів.

Ведучий 2. Цікаво, що матеріали для словника збирали відомі українські науковці та культурні діячі. Це історик М.Костомаров, письменниця Ганна Барвінок, композитор М.Лисенко, мовознавець П.Житецький та історик Д.Яворницький. Б.Грінченко вивчив, систематизував цей матеріал, значно розширив реєстр словника новими матеріалами народної та літературної мови, використавши записи свої і дружини Марії Миколаївни.

Словник української мови за редакцією Б.Д.Грінченка являє собою цінну лексикографічну пам'ятку. Цей двомовний українсько-російський словник (у своїй основі перекладного типу) є першим в українській лексикографії великим зібранням лексичних фондів української мови з перекладом включених до нього слів на російську мову (значно рідше - з тлумаченням значення російською мовою) і здебільшого з відповідним ілюстративним текстом до кожного з поданих значень слова. У реєстрі словника представлена лексика як літературної мови ХІХ ст. і фольклору, так і більшості українських діалектів. Словник досить широко подає українську фразеологію, часто з поясненням її походження.

Ведучий 1. Словник Б.Грінченка увібрав у себе досвід і традиції словникарства України. Він високо оцінений сучасною мовознавчою наукою. Свого часу Російська Академія наук присудила Б.Грінченку Другу премію М. Костомарова за кращу українську лексикографічну працю. Академік О. Шахматов написав схвальну рецензію, а академік М.Калинович назвав Б.Грінченка славетним українським словникарем.

Ведучий 1. Ми нині маємо віддати належне цьому словникові, *«що більше знаний як словник Грінченків, той, що з синівською сумлінністю, з дивовижною, як на тодішні можливості, повнотою зібрав усе, що на той час вродило квітчасте поле живої української мови»* (О.Гончар).

Запитання обом командам.

10. У наступному завданні ми пропонуємо вам практично познайомитися із Грінченковим словником, який, зокрема, містить цінний мовознавчий матеріал - слова із літерою Г. 1933 року цю букву було вилучено як «націоналістичну». Лише 1990 року її було повернуто до українського алфавіту.

Увага на екран. Перед вами слова, частина яких увійшла в сучасні словники, проте більшість слів зараз вже майже не вживається. Скориставшись словником, за 1 хвилину запишіть їх тлумачення:

Габзувати – ... . (ганьбити);

Гава – .... . (ворона);

Гавзун – .... . (великий горщик);

Гавра – .... . (зимовий барліг ведмедя);

Гаджалачати – ... . (незрозуміло говорити);

Газда – ... . (господар);

Грунь – ... . (хребет гори).

Гляганка – ... . (кисле молоко);

Грасувати – .... . (витоптувати, розчищати доріжки);

Гирлига – ... . (довга палиця вівчаря).

Ведучий 1. У 1893 році переїжджає до Чернігова, залишивши роботу в школі, але не залишає освіту, працюючи в земстві, займається справами народної освіти.

Запитання команді № 1.

11. - Назвіть праці, в яких митець виклав власні педагогічні погляди.

Відповідь: *«Якої нам треба школи», «Народні вчителі і українська школа», «Перед широким світом», «Про журнал для дитячого читання».*

Ведучий 1. На уроках педагогіки ви будете детальніше знайомитися з працями Б.Д.Грінченка. Основна думка праць цього глибоко прогресивного педагога – освіта рідною мовою для всіх. *«Освіта – це світло, а світло потрібно для всіх. Що на Україні повинна бути українська школа – про це нема чого і сперечатися. Хто цього не признає, той не педагог, не вчитель – той тільки чиновник-обруситель. Української школи вимагають найвищі основні принципи педагогіки... Без народної мови нема і не може бути народної просвіти,»* – писав Борис Грінченко у статті «Народні вчителі і українська школа». Принципи навчання рідною мовою лягли підвалиною національної педагогіки як науки, адже «думка народна розвивається лише за умови розвитку народної мови; де ж цього нема, там думка лишається у застої, незважаючи на всі зусилля підштовхнути її до розвитку».

Ведучий 2. Запитання команді № 2.

11. – Вкажіть літературні псевдоніми Б.Д.Грінченка.

Відповідь: *Василь Чайченко, Л. Яворенко, П. Вартовий, Б. Вільховий, Іван Перекотиполе, Гречаник.*

Ведучий 1. Запитання команді № 1.

12. - Окрім літературної, мовознавчої та педагогічної діяльності Борис Грінченко плідно працював у галузі фольклористики та етнографії. Це зблизило його із І.Я. Франком, зробило відомим далеко за межами України.

- Які етнографічні та фольклорні праці Б.Д.Грінченка вам відомі?

Відповідь: *3 томи «Этнографические материалы, собранные в Черниговской и соседней с ней губерниях», збірник «Из уст народа», «Малороссийские рассказы, сказки», «Думи кобзарські», «Книга казок віршем», «Живі струни», «Веселий оповідач».*

Ведучий 1. Борис Грінченко завжди вів дуже активну наукову та громадянську діяльність: організовував літературні дискусії, влаштовував загальноукраїнські свята та ювілеї, не був байдужим до театральної справи: організовував поїздку Марії Заньковецької у Москву на з'їзд театральних діячів, де вона виступила із заявою про тяжке цензурне становище українського театру.

Ведучий 2. Разом з дружиною впорядкував музей старовини Тарновського, займався великою видавничою справою: в Києві газета «Громадянська думка», «Рада», журнал «Нова громада», літературний збірник і багато іншого. Очолив товариство «Просвіта», де працював разом з Лесею Українкою. Тяжкі випробування випали на нього в останні роки життя.

Запитання команді № 2.

12. - Пригадайте, яких ударів долі зазнав Грінченко в останні роки життя?

Відповідь: *У 1909 році в Києві влада розігнала «Просвіту». Це був великий удар для митця, тим більше, що в цей час померла єдина дочка Настя, потім онук Воля, а через рік - мати.*

Ведучий 2. Запитання команді № 1.

13. - Куди, за підтримки товаришів, виїхав на лікування тяжко хворий на сухоти Борис Грінченко і як склалася його доля?

Відповідь: Грінченко тяжко пережив нещастя, у яке потрапила його родина. Він починає хворіти і у вересні 1909 року виїздить разом з дружиною на лікування до Італії. Південне місто Оспедаленні стало останнім життєвим притулком, де 6 травня 1910 року обірвалося життя Б.Д.Грінченка, який прожив всього 47 років. Тіло Бориса Грінченка - видатного українського письменника, вченого, освітнього і громадського діяча - було перевезено в Київ і поховано 9 травня у Києві на Байковому кладовищі коло могил дочки і внука, залишивши місце й для дружини.

Ведучий 1. Похорон Бориса Грінченка перетворився на багатотисячну демонстрацію протесту проти самодержавства, рівної якій після Т.Шевченка не було. Труну з тілом Бориса Грінченка несли на руках від Володимирського собору до Байкового кладовища. У збірці віршів Максима Рильського «На білих островах» є вірш «Після похорону», нав'язаний цією подією, з промовистими рядками:

Дзвеніли дзвони і гули
Як ми труну твою несли,
Дзвеніли і гули...

Щирий жаль з приводу тяжкої втрати висловив і відомий поет Олександр Олесь у вірші «Б. Грінченкові», додавши, що біль від втрати перемагають сподівання безсмертності діянь письменника і громадянина, продовжених іншими, наступними поколіннями.

Ведучий 2. Дуже багато людей висловлювали свій сум з приводу втрати письменника, численні некрологи, листи співчуття зарясніли в газетах України, Росії, Грузії. Відгукнулися на смерть митця періодичні видання Італії, Австралії, Канади, Сполучених Штатів Америки, Бразилії.

Ведучий 1. Запитання команді № 2.

13. - Як в Україні вшановується ім'я Б.Д.Грінченка?

Відповідь:

Меморіальний музей
Б. Д. Грінченка
(с. Олексіївка,
Луганська обл.)

У селі Олексіївці відкрито перший у світі пам'ятник Борисові Дмитровичу Грінченкові та створено музей.

У Києві колишній Ново-Пушкінській вулиці присвоєно ім'я Б.Д.Грінченка, столичному ВНЗ присвоєно його ім'я - Київський університет імені Б.Д.Грінченка.

Меморіальні дошки розміщено у місцях, пов'язаних з письменником, – Києві, Харкові, Львові, а також на Луганщині і Сумщині.

Меморіальна
дошка Борису Грінченку
на будівлі Чернігівської
обласної державної
адміністрації (2011 р.)

Пам'ятника Борису Грінченку в м.Києві (скульптор — М. Обезюк, архітектор — М. Босенко).

22 серпня 2011 році до 20-ї річниці незалежності України в сквері поряд з адміністративним корпусом Київського університету імені Бориса Грінченка відбулося урочисте відкриття пам'ятника Борису Грінченку (скульптор — Микола Обезюк, архітектор — Микола Босенко), збудований коштом викладачів та студентів Київського університету імені Бориса Грінченка за підтримки Київської міської державної адміністрації.

4 липня 2012 року українським Парламентом ухвалено Постанову «Про відзначення 150-річчя від дня народження Бориса Дмитровича Грінченка». У 2013-му році постать письменника вишановується на державному рівні.

Всеукраїнське товариство «Просвіта» імені Тараса Шевченка щороку відзначає Премією імені Бориса Грінченка учених, просвітян, громадських і політичних діячів, які зробили значний внесок у розбудову незалежної України, утвердження державної української мови, розвиток національної культури, відродження історичної пам'яті, формування національної свідомості та піднесення духовності й добробуту українського народу, просвітницьку і подвижницьку діяльність в ім'я України

Ведучий 2. Не перебільшуючи можна сказати, що вже сьогодні ми багато в чому повному осмислюємо діяльність Б.Д.Грінченка та й саму його феноменальну особистість. У ті часи Б.Д.Грінченко зробив саме офіційно недозволений життєвий вибір. Ще 20-річним він зазначає, що вибір полягав в одному слові: Україна. Дбаючи про її кращу долю, «будемо боротися з усякими неприхильними обставинами та випадками, що траплятимуться нам на шляху!» Розпука від усвідомлення лиха нації і спонукала Б.Грінченка до безкомпромисного єднання своєї долі з долею рідного народу матері-України. Тож не дивно, що саме цей стоїцизм, працелюбність, велика віра у потенційні сили рідного народу полонять уяву наших студентів.

Виступ Головатенко Т. (студентка коледжу, спеціальність «Початкова освіта»).

Промінь шляхетності

Борисові Грінченку

Есе

Я вдячна Вам за те, що ви є. За муки Ваші і страждання ... Олеся і Галя, Марися і Докія навчили мене боротися. Боротися, не вагаючись, за правду, за щастя і долю. І повік мені не відступитися. Я почула їх крик, я почула їх біль. Їх страждання стали моїми...

Читаючи Ваші твори, зрозуміла всю велич Вашого духовного багатства. Володіти хоча хоча б єдиним променем Вашої шляхетності...

Поводирем станьте моїм на цій тернистій дорозі життя.

Буду читати і вірити всьому, чого мене Ви навчаєте. Червону калину у лузі згадаю і дівчину, яка біля неї сиділа...

Образи Ваших творів такі неповторні!

Сльози навертаються на очі, як згадаю ту людяну, одважну Олесю... Якби була я поруч, Олесю, - допомогла б... Я прикрила б тебе, захистила, гострим мечем оборонила від ворогів. Не дала б образити таку сміливу дівчину, як ти. Тебе вбили, обірвався твій короткий вік, а ти заслуговувала на життя. У моїй пам'яті ти будеш безсмертною... В ореолі правди, відданості і звитяги житимеш ти завжди.

Доземний уклін Вам, Борисе Дмитровичу! Вас пам'ятатиму вічно!!!

Ведучий 2. Немало віршів Грінченка покладено на музику талановитими композиторами: «Над Дніпром» - Д.Січинським, «Смутні картини» - М.Левицьким, «Вночі на могилі», «Квітчані сльози», «Могила», «Кряче ворон», «І тихая хатиночка», «Бурлака» - К.Стеценком.

Виконується пісня «Над Дніпром».

Ведучий 1.

Народ-герой героїв появляє,
Шануючи, він їх вінцем вінчає:
Високий дух – високість виявляє.

А раб –народ, як є герой у його,
Він на борця величного свого
Грязь кидає, його камінням б'є.

Ведучий 2. Ці рядки, писані рукою Б.Д.Грінченка, безапеляційно можуть стосуватися і самого митця, який був заборонений і незаслужено забутий в радянські часи. Ці слова звучать в певній мірі і докором нам, сучасному поколінню українців, тому що ми не прагнемо пізнати глибину подвижницької праці митця, прочитати його твори, щоб відчувти біль серця великого сина України. Тож долучімося до неповторного світу художньої творчості Б.Д.Грінченка.

Оголошується конкурс на кращого читця творів Б.Д.Грінченка. Бажано рекомендувати такі художні твори, як уривок із повісті «Під тихими вербами», твори для дітей та про дітей («Олеся», «Украла», «Кавуни»), а також байки, вірші, казки.

Ведучий 1. Конкурс капітанів команд «Чи вірите Ви, що ...?» вимагає великої зосередженості та кмітливості. Ви маєте миттєво, без обговорення, дати відповідь «Так» чи «Ні». При заперечній відповіді необхідно аргументувати ваш вибір.

Питання капітанові 1 команди

1. Це опис зовнішності одного з персонажів Б.Д. Грінченка: « Трохи довгасте обличчя, з густим і міцним темним волоссям на голові, вусах і бороді. Прямий і довгий ніс. Характерні дві зморшки між бровами, а під ними спокійні, навіть часом неначе холодні, горді очі».

Відповідь: Ні. Це опис зовнішності самого письменника.

2. «Більше працював, ніж жив», - так сказав про Бориса Грінченка І.Я.Франко.

Відповідь: (Ні, це сказав М. Чернявський, його товариш).

3. Бібліотека Грінченка, яка налічувала понад 16 тисяч томів, і досі зберігається у Центральній науковій бібліотеці АНУ імені Вернадського міста Києва.

Відповідь: Ні, заповіт Грінченка не виконали. Його архіви і бібліотеку, яку митець заповів українському народу і просив не розкомплектовану зберігати у Всенародній бібліотеці, після війни передали різним фондам, а у 1964 р., під час навмисного підпалу в Центральній науковій бібліотеці Академії наук України згоріли безцінні речі.

4. Оповідання «Каторжна» закінчується словами головної героїні Докії: «За що стільки муки, горя та сліз додають людям люди, коли й так життя таке коротке і таке сумне?...».

Відповідь: Так.

Питання капітанові 2 команди

1. Б. Грінченко разом з дружиною Марією Загірньою здійснили переклади творів світової класики Шіллера, Гете, Гейне, Гауптмана, Ібсена, Марка Твена, Франса, Пушкіна, Салтикова-Щедріна, Короленка, Тургенєва.

Відповідь: Так.

2. Слова:

«Зроблю» - сього сахайся слова,

«Зробив» - отсе потужних мова,-

були життєвим кредо М.Чернявського, друга Б.Грінченка.

Відповідь: Ні. Це було кредо самого Бориса Грінченка.

3. Словник української мови Грінченка був відзначений II премією Російської академії наук.

Відповідь: Так.

4. Послухайте випадок з життя Грінченка: «Було це весняного дня 1903 року. Б.Грінченко поскаржився М.Чернявському, що він не має жодної змоги помилуватися пробудженням природи:

- Ні, я не вільний, - сказав він сумно.

- Що ж вас держить зараз отут?

Грінченко поклав руки на папір:

- Ось що держить: поки не скінчу, не буду вільний. А ще тільки дійшов до літери...».

Праця, яка так заповонила творчу уяву Грінченка була «Українська граматики до науки читання й писання».

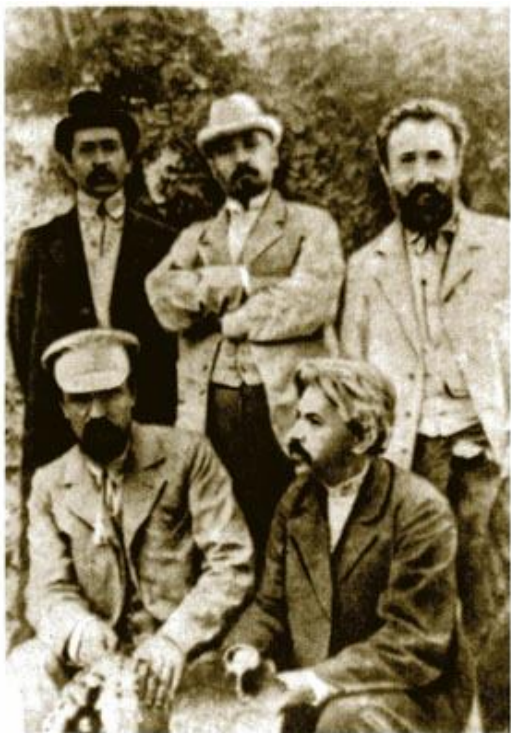
Відповідь: Ні, це була праця над словником.

Ведучий 1. Борис Грінченко був до самозабуття відданий справі служіння українській культурі. Почувши, що гине знаменита колекція В.Тарновського, у якій значилось багато козацьких клейнодів, картини й речі Т.Шевченка, письменник закинув усі свої справи і рушив з Чернігова до Києва їх рятувати. Подружжя

Грінченків безкоштовно упорядкувало колекцію, описало всі екземпляри, серед яких виявилось тільки Шевченкових особистих речей 758 екземплярів.

Така самозреченість викликала подив не у одного сучасника. Про нього створено було не один міф. Приміром, міф про «каганцювання»: при світлі гасової лампи письменник прилучав селян до висот уселюдської культури, читаючи їм твори Шевченка і Франка, Гоголя і Лермонтова, Шіллера, Софокла і Шекспіра.

Ведучий 2. Іван Франко найбільше цінував Б. Грінченка як популяризатора, видавця народно-просвітницьких книжок, етнографа, мовознавця, бібліографа. Він неодноразово схвально відгукувався на вихід Грінченкових праць у своїх оглядах, рецензіях, виступах. “Слідячи від перших Ваших виступів на літературне поле в “Світі” 1881р[оку] за Вашою діяльністю, я мусив дивуватися Вашій енергії, витривалості в праці і широкому обсягові Ваших літературних та суспільних інтересів”, — щиро зізнавався І. Франко в листі до Б. Грінченка 1906 р. І далі І. Франко говорить про свою особливу повагу та симпатію до нього: “Смілість, з якою Ви виступали не раз у справах, про які ніхто інший не важився заговорити, вказувала в Вас чоловіка, в якому, крім літературного таланту, був також публічний діяч. Розширення ж Вашої діяльності на поле наукове, на поле фольклору, літературної критики та язикознавства збуджували мою найповнішу симпатію до Вас”.

*Група українських літераторів.
Зліва направо: (стоять) В.Степаненко, М.Коцюбинський,
Б.Грінченко; (сидять) Л.Глібов, В.Самійленко*

Ведучий 1. Серед тогочасної української інтелігенції, мабуть, немає жодної особи, яка б не прислухалася до демократичних ідей митця і не дала б власної оцінки особистості Б.Д.Грінченка. Письменника шанували І. Франко, М. Коцюбинський, Леся Українка, П. Грабовський та інші видатні сучасники. Зокрема, М.Коцюбинський особливо цінував Грінченка як перекладача: «Яка чиста мова, який гучний вірш! Другого такого гарного перекладу в перекладацькій літературі українській я не знаю».

Ведучий 1. Кого втратила Україна в особі Грінченка, сказав у прощальній промові С.Єфремов: «Не стало того між нами, кого звикли ми і в негоду, і в спеку палючу, і в люту хуртовину бачити завжди за роботою на нашій вбогій, занедбаній ниві, коло стерна нашого національного життя».

Вже у перші роки по смерті Б.Д.Грінченка та в першій половині 20-х років його творчий спадок, сама його постать були піднесені українськими діячами дуже високо:

«пророк», «апостол», «учитель життя», «левит храму України» - скільки епітетів йому адресувалося!

Тож надаємо слово командам.

Оголошення конкурсу-аукціону: «Крилаті вислови і фрази Б.Д.Грінченка, відгуки визначних діячів культури і мистецтва про нього».

Наводимо орієнтовні приклади відповідей.

ДУМКИ ВГОЛОС

«Ще не вмерла Україна»

Будемо співати.

Як живі покинуть мертвих,

Прийде та година,

Що ділами, не словами

Оживе Вкраїна.

Борис Грінченко "Землякам"

Звісно, не всі і не всюди люди однакові. Проміж ледачим, недбайливим загалом української інтелігенції трапляються винятки, гарні винятки.

Але й їх діяльності, як взагалі всій нашій діяльності, шкодить одна велика страшенна вада: наша несолідарність, наше невміння задля інтересів громадських зректися інтересів вузьких, особистих.

Борис Грінченко Листи з України Наддніпрянської. Листи I-XI.]

Шевченко дав твори, які треба знати кожній освіченій людині, і деякі з сих творів безперечно високої краси навіть і формою — значить, вони мусять увіходити до того матеріалу, яким повинна освічуватися людина, а ще найбільше — людина-українець: йому Шевченко, як рідний поет, повинен стояти поперед усіх. *Борис Грінченко Листи з України Наддніпрянської. Листи I-XI.]*

Добра ж освіта можлива серед народу не тільки тоді, коли є добрі способи освітні, але також і тоді, коли народ стільки заможний, що може з усієї сили користуватися з тих способів.

Борис Грінченко Листи з України Наддніпрянської. Листи I-XI.]

Та хоч і як скрутно тепер нам освічувати своїх дітей по-українському, — все ж мусимо дбати з усієї сили, щоб діти наші змалку виростали українцями. Мусимо розмовляти в сім'ї завжди по-українському; мусимо починати вчити своїх дітей дома, щоб учити по-українському, а потім уже, геть далі, вчити мови московську, французьку, німецьку та давати дітям виразно зрозуміти, що *українська мова їм рідна* *Борис Грінченко Листи з України Наддніпрянської. Листи I-XI.]*

Вислови Грінченка:

- « Почуваю на собі сей моральний обов'язок, бо знаю, що нікому тут се зробити.»
- «У нас українців...справа просвіти є разом і справою національного відродження».
- «Наша мова зветься українською мовою. Наша земля зветься Україною. Ми зветься українцями. Свою рідну українську мову ми любимо найбільше од усіх мов на світі!... Але ми повинні і других людей любити й поважати, а всім другим людям повинні робити добро...»

Слово про митця

Не тільки як талановитий письменник та визначний громадський діяч дорогий він нам. Але й як зразок непохитності, громадської самодіяльності, боротьби з тяжкими обставинами.
С.Єфремов

Він більше працював ніж жив.
М. Чернявський

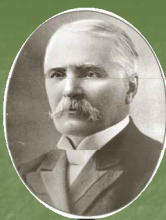
Він належав до “ неспокійних, вихроватих ” натур, “ котрі кидаються на всі боки, заповнюють прогалини, літають, піднімають повалене, будують нове, шукають способів підняти до роботи більше рук ”

І. Франко

Він був вартовим, що цілі десятиліття не сходив зі свого важкого і відповідального місця.
С. Єфремов

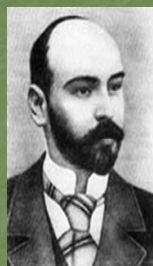
“Таких невтомних, завзятих діячів, борців громадських, якого ми в особі Бориса Грінченка втратили, в пантеоні українських письменників зазначити можна небагато – три-чотири, та й годі. Великий хист, надзвичайна витривалість у роботі скрашені великою любов’ю до рідного краю”.

Микола Лисенко

“ нехай буде потіхою вам, як і всій Україні, що він був серед нас, що його велика праця, його велика любов до народу не загинуть ніколи і в них він ще доведо житиме серед вдячних нащадків”.

М. Коцюбинський

“Ви й не збагнете, яке то гірке і вкупі солодке те почуття, що збудили в мені ваші вірші., я дякую за них Вам і Вашій музи”.

Леся Українка

“Високо ціню і шаную вашу корисну безупинну працю”.

П. Грабовський

Слово журі. Підведення підсумків. Оголошення переможців.

Ведучий 2. Жив Б.Д.Грінченко великою і прекрасною ідеєю повносилого відродження народу. Непримиренним він був до будь-яких проявів національного недбальства, а українську інтелігенцію «підганяв до праці, як диктатор». «Ви повинні це зробити! Ви повинні це написати!» - то, як свідчив В.Самійленко, були улюблені його слова.

Багато зробив за своє недовге життя Грінченко. Мабуть, передовсім тому, що мав небайдуже серце, активно втручався в життя, невтомно працював передовсім сам, а своєю творчістю запалював «сонячний промінь» серед темної ночі неволі, в якій перебувала Україна. Адже головним змістом і смислом життя Б.Грінченка була боротьба за українську національну справу.

Одним з найяскравіших творів Б. Грінченка є вірш «Землякам, що раз на рік збираються на Шевченкові роковини співати гімн» (1898 р.), в якому поет висловив своє бачення ставлення української псевдоінтелігенції до України.

Землякам, що раз на рік збираються на Шевченкові роковини співати гімн

Ще не вмерла Україна,
Але може вмерти:
Ви самі її, ледачі,
Ведете до смерті!
Не хваліться, що живе ще
Наша воля й слава:
Зрада їх давно стоптала,
Продала, лукава.
Ваші предки торгували
Людськими правами,
Їх продавши, породили
Нас на світ рабами.
Не пишайте ж у співах
Ви козацьким родом:
Ви раби, хоча й пани ви
Над своїм народом.
Україна вам не мати,
Є вам інша пані,

Зрадних прадідів нікчемних
Правнуки погані!
Тільки той достойний щастя,
Хто боровсь за його,
Ви ж давно покірні слуги
Ледарства гидкого.
Ви ж давно не люди — трупи
Без життя і сили,
Ваше місце — кладовище,
Яма та могили.
Як живі покинуть мертвих,
Щоб з живими стати,
«Ще не вмерла Україна»
Будемо співати.
Як живі покинуть мертвих,
Прийде та година,
Що ділами, не словами
Оживе Вкраїна.

Ведучий 1. Свого часу С.Єфремов назвав Б.Грінченка «нашим стягом». Воістину усім своїм життям письменник потвердив уміння не на словах, а на конкретних діяннях виявляли любов до рідного народу і його мови, уміння зрозуміти його душу, болі та турботи. Бо був він не просто світочем української культури, а одним із будителів народу, дієвим прикладом подвижництва на теренах розвою української культури і національної ідеї.

Тож вшановуючи світле ім'я Б.Д.Грінченка, ми мусимо взяти для себе хоч дешицю його працелюбства й відданості українській ідеї. Розширюймо уявлення про самовідданий подвижницький характер діяльності Б.Грінченка, котрий усе своє життя прожив під найбагороднішим покликом:

Клейнод душі моїй – добро мого народу,
Моєї нації з занепаду повстання.

Завдання командам-учасникам

1. Підготувати представлення команд з обґрунтуванням назви та девізу «Ми горді тим, що ми – грінченківці».
2. Конкурс «Кращий знавець життя та творчості».
  1. Ознайомитися з біографією митця.
  2. Прочитати оповідання «Украла», «Сестриця Галя», «Олеся», «Каторжна».
  3. Відомості про Грінченка - лексикографа.
  4. Грінченко – автор букваря (назва, значення, розділи).
  5. Педагогічні праці.
  6. Етнографічні та фольклорні праці.
3. Конкурс на кращого читця творів (поезія, байка, уривок з прози з стислими коментарями). 2 твори на вибір.
4. Презентувати вислови видатних діячів мистецтва та науки про Бориса Грінченка.
5. Відвідати музей Бориса Грінченка (м.Київ, вул.Воровського, 18/2), ознайомитися з життєвим та творчим шляхом митця.

Рекомендована література про життя і творчу діяльність Б.Д. Грінченко

1. *Антонець Н. Б. Борис Дмитрович Грінченко / Н. Б. Антонець // Українська педагогіка в персоналіях : у 2 кн. : навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. / за ред. О. В. Сухомлинської. - К., 2005. - Кн. 1 : XX ст. - С. 437-449.*
2. *Артемova Л. В. Педагогічний доробок Бориса Грінченка / Л. В. Артемova // Історія педагогіки України : підруч. для студ. вищ. пед. навч. закл. - К. : Либідь, 2006. - С. 252-257.*
3. *Безкомпромісний лицар національної ідеї: до 140-річчя від дня народження Б. Д. Грінченка (1863-1910) : [письменник, педагог] / авт. упоряд. О. А. Рожнятовська // Календар знам. і пам'ятних дат. - К., 2003. - IV кв. - С. 54-61.*

4. Голобородько Я. Інтелектуал, письменник, науковець: життя й аспекти творчої діяльності Бориса Грінченка / Я. Голобородько // Укр. л-ра в загальноосвіт. шк. - 2005. - № 10. - С. 4-7.
5. Гребницька О. „Більше працював, ніж жив...” (вивчення життєвого і творчого шляху Бориса Грінченка за листами та спогадами сучасників) / О. Гребницька // Укр. мова й л-ра в сер. шк., гімназіях, ліцеях та колегіумах. - 2009. - № 4. - С. 34-45.
6. Єфремов С. Живий пам'ятник: пам'яті Б. Грінченка : [про народного вчителя і видатного вченого] / С. Єфремов // Світло. - 1998. - № 1. - С. 71-72.
7. Животенко-Піанків А. Педагогічно-просвітницька праця Бориса Грінченка / А. Животенко-Піанків ; передм. А. Погрібного. - К. : Просвіта, 1999. - 174 с.
8. Козар Л. У рідному краю живеш, як чужий: фольклорист. діяльність Б. Грінченка / Л. Козар // Укр. мова та л-ра. - 2004. - Трав. (№ 20). - С. 42-44.
9. Кочегарова В. М. Специфіка вивчення творчості Бориса Грінченка в школі / В. М. Кочегарова // Укр. л-ра в загальноосвіт. шк. - 2004. - № 9. - С. 19-21.
10. Лаборєва О. Літературна вікторина за оповіданнями Бориса Грінченка / О. Лаборєва // Дивослово. - 2000. - № 6. - С. 61-62.
11. Левчик, Н. Великий трудівник на ниві національної культури// Грінченко, Б. Д. Вибрані твори [Текст]: в 2-х т. / Б. Д. Грінченко. - К.: Інтелект-Арт, 2008. - (Класики української літератури).- Т.1. - 2008. – С. 5-13.
12. Мовчун А. І генії були дітьми: Борис Грінченко (09.12.1863-06.05.1910) / А. Мовчун // Почат. освіта. - 2003. - Квіт. (№ 16). - С. 2.
13. Музиченко Я. „Працював більше, ніж жив...” 9 грудня минає 140 років від дня народження Бориса Грінченка : [про діяльність Б. Грінченка] / Я. Музиченко // Україна молода. - 2003. - 9 груд. (№ 229). - С. 10.
14. Народний учитель і педагог: Борис Дмитрович Грінченко: 1863-1910 рр. : [біографія] / підгот. Н. Чиренко // Шкіл.світ - 2009. - Лют (№ 6). - С. 23-24.
15. Неживий О. Борис Грінченко - педагог: від минулого в майбутнє / О. Неживий // Рідна шк. - 1999. - № 2. - С. 21-25.
16. Неживий О. „Скільки сили я там положив! ”: роки життя Бориса Грінченка на Луганщині / О. Неживий // Укр. мова й л-ра в серед. шк., гімназіях, ліцеях та колегіумах. - 2009. - № 2. - № 6. - С. 117-121.
17. Погрібний А. Г. Борис Грінченко: нарис життя і творчості / А. Г. Погрібний. - К. : Дніпро, 1988. - 268 с.

18. Погрібний А. „Ставав на всякі жнива" : [до 140-річчя від дня народження Б. Грінченка] / А. Погрібний // Літ. Україна. - 25 груд. (№ 43). - С. 6-7.
19. Поліщук Я. Культурницька місія Бориса Грінченка : [творча спадщина Б. Грінченка] / Я. Поліщук // Дивослово. - 2007. - № 7. - С. 45-48.
20. „Прийде сівач - і запишніють сходи" : (над життєвим подвигом Бориса Грінченка) // Українське народознавство в іменах : навч. посіб. для студ. гуманіт. ф-тів ун-тів і пед. ін-тів. : в 2 ч. Ч. 1 / В. А. Качкан ; за ред. А. З. Москаленко. - К. : Либідь, 1994. - С. 178-187.
21. Філіпова Н. Великий українець Борис Грінченко: позаклас. захід у 10-му кл. / Н. Філіпова // Укр. мова і л-ра. - 2008. - Трав. (Чис. 20). - С. 23-25.
22. Яковлева Л. М. Проблеми навчання молодих школярів у літературній спадщині Бориса Грінченка / Л. М. Яковлева // Засоби навч. та наук.-дослід. роботи : зб. наук. пр. / Харк. держ. пед. ун-т. - Х., 2002. - Вип. 18. - С. 58-63.
23. Яременко В. Нива його духовності // Борис Грінченко. Зернятка : вірші, поеми, оповідання для ст. шк. віку / Борис Дмитрович Грінченко ; [упоряд. та вступ ст. В. В. Яременко]; худож. В. Євдокименко. - К. : Веселка, 1989. - 271

